

**ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ВАРІАНТ»,
«ІНВАРІАНТ», «ВАРІАНТНІСТЬ», «ВАРІОВАННЯ»
У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ**

Ткач А. В. Про співвідношення понять «варіант», «інваріант», «варіантність», «варіювання» у слов'янському мовознавстві.

Основна мета дослідження – аналіз різноаспектних спостережень і неоднозначність позицій учених щодо вивчення таких наукових понять, як «варіант», «інваріант», «варіантність», «варіювання» у слов'янському мовознавстві.

Ключові слова: варіант, інваріант, варіантність, варіювання, формальні варіанти, варіантологія, мовознавство.

Ткач А. В. О соотношении понятий «вариант», «инвариант», «вариантность», «варьирование» в славянском языкознании.

Основная цель исследования – анализ разноаспектных наблюдений и неоднозначность позиций ученых по изучению таких научных понятий, как «вариант», «инвариант», «вариантность», «варьирование» в славянском языкознании.

Ключевые слова: вариант, инвариант, вариантность, варьирование, формальные варианты, вариантология, языкознание.

Tkach A. V. On Interrelation of Such Concepts as «Variant», «Invariant», «Variativity» in Slavic Language Study.

The main aim of study is to analyze different aspects of scientific observations on study of such concepts as «Variant», «Invariant», «Variativity» in Slavic Language Study.

Key words: variant, invariant, variativity, varying, formal variants, variantology, language study.

Терміни «варіант», «інваріант», «варіантність», «варіативність», «варіювання», «варіабельність» є досить поширеними в лінгвістиці й активно використовуються більшістю науковців для опису видозміни мовних засобів (тобто явища мовного варіювання). Ключовою ланкою такого термінологічного ряду є термін «*варіант*», що застосовується здебільшого у значенні різних проявів однієї й тієї ж сутності, яка при всіх змінах залишається сама собою (за В. Солнцевим).

На думку К. Горбачевича, варіанти слова необхідно розглядати як регулярно відтворені видозміни однієї й тієї ж лексеми, які зберігають тотожність морфолого-словотвірної структури, лексико-граматичного значення та розрізняються або фонетичними особливостями (вимова звуків, склад фонем, місце наголосу чи комбінація цих ознак), або формотворчими афіксами [1, с. 17].

Статус *термінологічного варіанта* (на прикладах різних

термінологій) у своїх дослідженнях визначали К. Авербух, В. Даниленко, Л. Боярова, О. Радченко, В. Лейчик, Е. Неженець, С. Худолєєва та ін. Ці вчені, осмисливши явище термінологічної варіантності у функціональному аспекті, дійшли висновку, що *варіанти* – це номінативні знаки, які співвідносяться з одним і тим же спеціальним поняттям. Вони переконані, що співіснування паралельних засобів вираження з одним лексичним значенням є насамперед результатом мовного прогресу та основним джерелом постійних перетворень у мові.

Під *варіантами* розуміються різні прояви одного й того ж значення, тобто видозміна якої-небудь мовної одиниці, яка, незалежно від усіх змін, є сталою (незмінною). Усі одиниці мови є варіативними. Варіативна будова слова обмежена особливою властивістю т. зв. «екземплярності». Ідеться про те, що кожна одиниця існує в кількох «примірниках» (проявах) без порушення основного лексичного значення. Саме існування окремої мовної одиниці називають варіюванням – співіснуванням багатьох її варіантів. У явищі варіантності лексем проявляється варіантно-інваріантна структура всієї мовної системи.

Інваріант – це абстрактне позначення однієї й тієї ж суті на відміну від її конкретних модифікацій – варіантів. Поняття «інваріант» – загальне значення одиниць, що варіюються, як деяка необхідна умова опису і тлумачення варіантів [3, с. 4–5]. Варіантно-інваріантний підхід до мовних явищ закріпився спочатку у фонології після появи праць Празького лінгвістичного гуртка та низки інших лінгвістичних шкіл. Поняття варіанта включало різні звукові реалізації однієї і тієї ж одиниці – фонем, а саму фонему кваліфікували як інваріант. Із фонології цей підхід був запозичений для вивчення інших рівнів мови.

У поняття інваріанта закладено основні властивості класу об'єктів, утворених варіантами. Це пояснюється тим, що інваріант не існує як окремий об'єкт, він не є представником класу. Це, насамперед, – назва класу щодо однорідних об'єктів. Так, досліджуючи варіантні одиниці, М. Карп'юк зазначає, що інваріант – це основна і найпродуктивніша одиниця в межах певного варіантного ряду [2, с. 59].

Інваріантність, на відміну від варіантності, характеризує загальні особливості предмета. Для варіантних термінів інваріантом буде сигніфікат (понятійний зміст мовного знаку; позначення). Напр., для словотвірних варіантів *вакцинація* і *вакцинування* інваріантом є такий понятійний зміст: «*введення вакцини в організм людини чи тварини*»; для варіантів *стенотермічний* і *стенотермний* інваріант – «*приспосований до певної температури*».

Відношення формальної модифікації слова і слова загалом вважаються варіантно-інваріантними, суть яких полягає в тому, що менш абстрактні одиниці мови виступають у функції варіантів більш абстрактних одиниць. Відношення між лексичними формами слова є парадигматичними.

Формальні варіанти мають категорійний характер і модифікуючого типу, і класифікуючого. З-поміж численних властивостей слова варіантність (у широкому розумінні), поряд із відтворюваністю, цілісністю, номінативністю, є однією із основних, постійних властивостей. Будучи власне лексичною ознакою, таке мовне явище належить, як і експресивність, інтенсивність, до неосновних властивостей слова. Воно, як і мотивованість, є перехідним.

Критерії визначення формальних варіантів лексем різноструктурні й мають різне значення залежно від окремих чинників. Наприклад, щодо особливостей (структури) формальної варіантності слова одні з них відіграють першорядну роль, інші – додаткову. Окремі критерії (словотвірні, мотиваційні) є більш важливими при характеристиці варіантної лексики в діахронному чи динамічному аспектах, аніж у синхронному. Критерії можуть змінюватися і залежно від рівня аналізу формальних варіантів слова. Так, ідентичність лексичного значення є умовою тотожності лексеми, що коливається в матеріальному плані.

Формальне варіювання монолексеми ми кваліфікуємо як формально-семантичне категорійне відношення ідентичних за значенням лексичних одиниць з видозмінами матеріальної бази, які виступають у тексті субститутами. Це мовні одиниці з одним (тотожним) предметно-понятійним макрокомпонентним значенням, що повинні збігатися в емотивно-експресивному, оцінному плані, однак можуть мати відмінності функціонально-стильового характеру.

Безперечно, процес варіювання форми – невід’ємна особливість будь-якої мови; об’єктивний і неминучий результат лінгвістичних змін.

Формальні варіанти включають і варіантні слова, і варіантоїди, що відповідають таким основним критеріям, як: рівнозначність; здатність до взаємозамінування в мові; збереження матеріальної оболонки основи (кореня); наявність в парадигмі коливаючого слова вихідної форми тощо. До ядра формальної модифікації належать власне варіанти слова – ті одиниці, які задовільняють вищезазначені критерії, а також критерій збереження тотожності морфем, що формують основу слова.

Варіантоїди – це одиниці (кореневі модифікації), мотивовані різними словами, т. зв. регулярні утворення з різними в матеріальному оформленні префіксами, суфіксами, їх наявністю чи

відсутністю тощо.

У сучасному мовознавстві чималий пласт лексем зазнає впливу варіювання. У цьому значенні варіюються всі елементи його зовнішньої оболонки: окремі фонемі, морфемі, акцентні та граматичні особливості. Варіюванню підпадають різні значущі частини слова (корінь, префікс, суфікс, інтерфікс, постфікс, флексія). Зокрема, кожен елемент, який коливається, може бути незалежним і організовує низку інших видозмін чи залишатися ізольованою складовою варіюючого комплексу. Таким елементом, що формує / змінює різнохарактерні модифікації у словах, виступає найчастіше суфікс; може змінитися закінчення чи інші граматичні показники; відбувається коливання кореневої морфемі; змінюється структурна довжина лексеми; піддається зміні акцентна властивість слова тощо. У результаті виникають групи таких формальних варіантів, як афіксальні, акцентні, словотвірні та ін.

Отже, варіантність – поняття про різні способи вираження будь-якої мовної суті як про її модифікації, різновиди або як про відхилення від деяких норм.

Розглядаючи варіантність слова як проблему мовної норми, К. Горбачевич характеризує її як «незвичне явище мови, <...> навіть аномальне» і водночас таке, що «служить ніби компромісом між вічним прагненням до поновлення мови і оборонної реакції на все нове, незвичне» [1, с. 8–9]. Учений вважає, що «варіантність» – це не лише прояв нестійкості мовних норм. Можливо, навпаки – нестійкість норми є наслідком варіювання [1, с. 9]. Ми поділяємо думку К. Горбачевича про те, що формальне варіювання слова є «однією з причин парадигматичної надлишковості сучасної літературної мови» [1, с. 203]. Адже, на переконання дослідника-лінгвіста, це – менш «болючий перехід від старої якості мови до нової» [1, с. 203], досить оптимальна можливість вибору між конкуруючими одиницями.

Нинішня варіантологія перебуває на стадії становлення, оскільки її зрілість, як і зрілість будь-якої наукової дисципліни, визначається розробкою термінологічного апарату, впорядкованістю емпіричної бази, наявністю великої кількості джерел, різноаспектністю вивчення об'єкта, активним використанням у практичній діяльності.

Література

1. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма / К. С. Горбачевич. – Л. : Наука, 1978. – 238 с.
2. Карп'юк М. Д. До питання про класифікацію варіантів слова / М. Д. Карп'юк // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С. 59–61.
3. Неженець Е. В. Вариантність російських термінів юриспруденції в системному

та комунікативно-прагматичному аспектах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Російська мова» / Е. В. Неженець. – Дніпропетровськ, 2003. – 23 с.

4. Солнцев В. М. Вариантность как общее свойство языковой системы / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1984. – № 2. – С. 31–42.

5. Ткач А. В. Словотвірна ідентичність / варіантність української медичної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. В. Ткач. – К., 2009. – 20 с.

6. Худолєєва С. П. Про природу термінів-синонімів / С. П. Худолєєва // Мовознавство. – 1978. – № 4. – С. 49–52.

7. Худолєєва С. П. Термін і його лінгвістична сутність / С. П. Худолєєва // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С. 60–69.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2013 р.